

Josip Šimić, Zagreb

Odgoj i »Erlebnisesellschaft«

Mogućnost i nemogućnost odgoja u tzv. društvu doživljaja (poindustrijskom i popotrošačkom društvu)

Pristupne misli

Zadnja desetljeća prošlog tisućljeća i početak novog tisućljeća, ili razdoblje prijelaza iz moderne u pomodernu, ujedno je i vrijeme znanstvene revolucije¹ i promjene društvene paradigme,² što je posebice uočljivo na području etike, politike i gospodarstva. Posljedice promjene same paradigme na općem planu jesu: 1. krah velikih ideologija: revolucionarne totalitarne ideologije napretka na istoku i jednodimenzionalne evolutivno-tehničke »religije« napretka na zapadu; 2. krah Wall Streeta u listopadu 1989.; 3. razdoblje globalnog terorizma inicirano rušenjem njujorških blizanaca 11. rujna 2001.

Antropološki gledano, i na osobnom i na društvenom planu otkrivamo potrebu preventivno misliti i djelovati, tj. uz osobne ciljeve jasno spoznati i postaviti i one opće, da u svom djelovanju ne smijemo biti vođeni ni osobnom koristi, niti onom svoje društvene skupine. To znači da se u rješavanju problema ne smije koristiti samo političke već i druge metode, da zadnji cilj i svrha moraju biti kriteriji svakoga ljudskog djelovanja.

Kako odgajati značaj mladih ljudi u naše pomoderno vrijeme – vrijeme globalizacije i promjene društvene i etičke paradigme,³ koje mnogi smatraju ne samo *poindustrijskim* i *popotrošačkom* već i *društvom užitka*,⁴ *medija*⁵ i

1

Usp. Th. S. Kuhn, *The Structure of the Scientific Revolutions*, Chicago 1962.; usp. njem. iz., *Die Struktur Wissenschaftlicher Revolution*, (2. iz. s Dodatkom), Frankfurt a. M. 1976.

2

Usp. K.-W. Brand, O. Büsser, D. Rucht, *Aufbruch in eine andere Gesellschaft*, Frankfurt a. M./New York 1986.; E. Hölder, *Im Zuge der Zeit*, Stuttgart 1989.; V. Hösle, *Moral und Politik. Grundlagen einer politischen Ethik für das 21. Jahrhundert*, C. H. Beck, München 1997., str. 307, 679 i 761; R. Ingehardt, *Kultureller Umbruch*, Frankfurt a. M./New York 1989.; Th. S. Kuhn, nav. dj. bilj. 1; Isti, »Neue Überlegungen zum Begriff des Paradigmenwechsels«, u: Isti, *Die Entstehung des Neuen*, Frankfurt a. M. 1977., str. 389–420; J. Ortega Y Gasset, *La rebelión de las masas*, Madrid 1986.; G. Schurz – P. Weingartner (ur.), *Koexistenz rivalisierender Paradigmen. Eine post-kuhnsche Bestandsaufnahme zur Struktur gegenwärtiger Wissenschaft*, Wiesbaden 1998.

3

Usp. E. Voland, »Ziele, Chancen u. Grenzen weltbürgerliche Erziehung – kritische

Zwischenrufe eines Soziobiologen in eine pädagogische Debatte«, u: *Universalistische Moral u. Weltbürgerliche Erziehung. Die Herausforderung der Globalisierung im Horizont der modernen Evolutionsforschung*, ur. S. Görgen i dr., Frankfurt a. M. 2001., str. 326–340; H. Klages, *Werteorientierungen im Wandel. Rückblick, Gegenstandsanalyse, Prognosen*, Frankfurt a. M./New York 1984.

4

Spaßgesellschaft = Spaß – užitak i *Gesellschaft* – društvo. Usp. M. Perkins, »Emotion and Feeling«, u: *Philosophical Review* 75, 1966.

5

Mediengesellschaft = *Medien* – sredstva priopćavanja, priopćila, mediji i *Gesellschaft*. Usp. S. J. Schmidt, »Medien, Kultur, Medienkultur. Ein konstruktivistisches Gesprächsangebot«, u: Isti (ur.), *Kognition und Gesellschaft. Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus* 2, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1992., str. 425–450; G. Picht, »Die Massenmedien und die Zukunft der Gesellschaft«, u: *Merkur*, 24. god., 1970., str. 199–208.

Josip Šimić, Zagreb

Odgoj i »Erlebnisgesellschaft«

Mogućnost i nemogućnost odgoja u tzv. društvu doživljaja (poindustrijskom i popotrošačkom društvu)

Pristupne misli

Zadnja desetljeća prošlog tisućljeća i početak novog tisućljeća, ili razdoblje prijelaza iz moderne u pomodernu, ujedno je i vrijeme znanstvene revolucije¹ i promjene društvene paradigme,² što je posebice uočljivo na području etike, politike i gospodarstva. Posljedice promjene same paradigme na općem planu jesu: 1. krah velikih ideologija: revolucionarne totalitarne ideologije napretka na istoku i jednodimenzionalne evolutivno-tehničke »religije« napretka na zapadu; 2. krah Wall Streeta u listopadu 1989.; 3. razdoblje globalnog terorizma inicirano rušenjem njujorških blizanaca 11. rujna 2001.

Antropološki gledano, i na osobnom i na društvenom planu otkrivamo potrebu preventivno misliti i djelovati, tj. uz osobne ciljeve jasno spoznati i postaviti i one opće, da u svom djelovanju ne smijemo biti vođeni ni osobnom koristi, niti onom svoje društvene skupine. To znači da se u rješavanju problema ne smije koristiti samo političke već i druge metode, da zadnji cilj i svrha moraju biti kriteriji svakoga ljudskog djelovanja.

Kako odgajati značaj mladih ljudi u naše pomoderno vrijeme – vrijeme globalizacije i promjene društvene i etičke paradigme,³ koje mnogi smatraju ne samo poindustrijskim i popotrošačkom već i društvom užitka,⁴ medija⁵ i

1

Usp. Th. S. Kuhn, *The Structure of the Scientific Revolutions*, Chicago 1962.; usp. njem. iz., *Die Struktur Wissenschaftlicher Revolution*, (2. iz. s Dodatkom), Frankfurt a. M. 1976.

2

Usp. K.-W. Brand, O. Büsser, D. Rucht, *Aufbruch in eine andere Gesellschaft*, Frankfurt a. M./New York 1986.; E. Hölder, *Im Zuge der Zeit*, Stuttgart 1989.; V. Höhle, *Moral und Politik. Grundlagen einer politischen Ethik für das 21. Jahrhundert*, C. H. Beck, München 1997., str. 307, 679 i 761; R. Ingehardt, *Kultureller Umbruch*, Frankfurt a. M./New York 1989.; Th. S. Kuhn, nav. dj. bilj. 1; Isti, »Neue Überlegungen zum Begriff des Paradigmenwechsels«, u: Isti, *Die Entstehung des Neuen*, Frankfurt a. M. 1977., str. 389–420; J. Ortega Y Gasset, *La rebelión de las masas*, Madrid 1986.; G. Schurz – P. Weingartner (ur.), *Koexistenz rivalisierender Paradigmen. Eine post-kuhnsche Bestandsaufnahme zur Struktur gegenwärtiger Wissenschaft*, Wiesbaden 1998.

3

Usp. E. Volland, »Ziele, Chancen u. Grenzen weltbürgerliche Erziehung – kritische

Zwischenrufe eines Soziobiologen in eine pädagogische Debatte«, u: *Universalistische Moral u. Weltbürgerliche Erziehung. Die Herausforderung der Globalisierung im Horizont der modernen Evolutionsforschung*, ur. S. Görgen i dr., Frankfurt a. M. 2001., str. 326–340; H. Klages, *Werteorientierungen im Wandel. Rückblick, Gegenstandsanalyse, Prognosen*, Frankfurt a. M./New York 1984.

4

Spaßgesellschaft = Spaß – užitak i *Gesellschaft* – društvo. Usp. M. Perkins, »Emotion and Feeling«, u: *Philosophical Review* 75, 1966.

5

Mediengesellschaft = Medien – sredstva priopćavanja, priopćila, mediji i *Gesellschaft*. Usp. S. J. Schmidt, »Medien, Kultur, Medienkultur. Ein konstruktivistisches Gesprächsangebot«, u: Isti (ur.), *Kognition und Gesellschaft. Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus 2*, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1992., str. 425–450; G. Picht, »Die Massenmedien und die Zukunft der Gesellschaft«, u: *Merkur*, 24. god., 1970., str. 199–208.

*dogadanja*⁶ – u samodisciplini i odricanju ili u duhu »kulture potražnje i ponude zabave«? Moramo progovoriti o međuovisnosti odgojnoga i svakoga pedagoškog nastojanja oko odgoja mladih osoba u sudaru s »*kulturom zabavne ponude*«, tj. s mentalitetom *tuluma*⁷ i *tulumarstvom*, *provoda* i *zabave*,⁸ svaštarskim i šarolikim *kolaž identitetom* i *mentalitetom*,⁹ naraštajem *lovaca na senzacije*,¹⁰ *egotaktičarima* ili pomodnim oblikovateljima vlastite osobnosti.¹¹ To pomalo prodire i u tranzicijske zemlje, pa tako i kod nas, barem kod onih bolje stojećih i njihove djece. O problemu odgoja mladih kod nas u posljednjih dvadeset godina govore različite studije¹² pedagoga, etičara, teologa, antropologa, kulturologa, sociologa i mnogih drugih.

Sekularno je društvo autonomno u svojoj stvarnosti i pluralno u svojim vrijednosnim postavkama – etičkim vrednotama, što podrazumijeva određenu varijabilnost na etičkom i posebno na pedagoškom planu. To za posljednju ima određenu permisivnost, tj. etičku proizvoljnost, kojoj je suprotnost ekstremni etičko-pedagoški fundamentalizam. Pluralističko društvo odbija fundamentalizam, no da bi uspjelo, kako u svojim pedagoškim nastojanjima tako i u samoodgoju i životnoj disciplini dorašlih i odraslih mladih osoba, podrazumijeva, čak zahtijeva, jedan određeni *univerzalni ethos*¹³ koji podrazumijeva zajedničke vrednote, načela, zakone, propise i ciljeve radi zajedničke budućnosti.

Treba li se kritički postaviti u našem pedagoškom nastojanju u odnosu prema tim stremljenjima i odbaciti ih, ili se prilagoditi toj struji, koja se očito nameće kao *main stream*? Ne shvatiti ozbiljno taj fenomen i u potpunosti ga odbaciti u maniri Adornove antikapitalističke kritike medijske subkulturne industrije,¹⁴ bilo bi jednako porazno koliko i prihvatiti ga bez ikakva kritičkog pristupa. Što je u tom konceptu života i življenja prihvatljivo, a što treba odbaciti ili popraviti? Taj novi pristup životu i njegovo vrednovanje očito zadire u samu srž društva, u sve njegove pore – obitelj, školu, crkvu, pa čak i u političke stranke. To zahtijeva ne samo osobni kritički pristup iz vlastite životne perspektive već i onaj objektivni kritički pristup iz pedagoške perspektive, kao i kritičku analizu današnje odgojne situacije u sučeljenju s tom problematikom.

1. »Erlebnisgesellschaft« kao promjena društvene paradigme

1.1. »Erlebnisgesellschaft« ili društvo doživljaja Gerharda Schulzea

O promjeni paradigme življenja i društvenog ponašanja govori i kovanica njemačkog sociologa iz Bamberga, Gerharda Schulzea, »*Erlebnisgesellschaft*« – *društvo doživljaja*,¹⁵ koja je ujedno i naslov istoimene knjige. Ta je kovanica u kratko vrijeme vrlo brzo postala predmet različitih rasprava i analiza i izvan Njemačke. Radi se o posebnom sociološkom strukovnom imenu koji na području njemačkog jezika ima lijep broj srodnih naziva.¹⁶

»*Erlebnisgesellschaft*« Gerharda Schulzea jest društvo usmjereno na traženje zabave, razonode i provoda vođeno geslom: »Uživaj svoj život«,¹⁷ tj. na estetiziranje životnih doživljaja i događanja u svrhu intenziviranja doživljajnosti. Schulze u ovoj knjizi analizira njemačko društvo svoga vremena, tj. društvo Zapadne Njemačke u posljednjem desetljeću prije pada Berlinskog zida, zastupajući tezu da je pojednostavljeno nazivati suvremeno njemačko društvo potrošačkim društvom,¹⁸ jer su ljudi u svim vremenima trošili i bili rastrošni – ukoliko im je to životna situacija dopuštala. On, kao i neki drugi

dijagnostičari našeg vremena, zastupa mišljenje da smo – nakon srednjeg vijeka, reformacije, prosvjetiteljstva, Francuske revolucije i svega onoga što

6

Event-Society = *Event* – događaj, takmičenje i *society* – društvo. Usp. D. Dayan – E. Katz, *Media Events. The Live Broadcasting of History*, Harvard University Press, Cambridge, MA/London 1992.; Isti, »Performing Media Events«, u: J. Curran – A. Smitz – P. Wingate (ur.), *Impacts and Influence. Essays on Media Power in the Twentieth Century* (Pauline Ed.), Methuen, London/New York 1987., str. 174–197; Isti, »Articulating Consensus. The Ritual and Rhetoric of Media Events«, u: J. C. Alexander (ur.), *Durkheimian Sociology, Cultural Studies*, Cambridge University Press, Cambridge/New York 1988.

7

Tulum (tur.) = mijeh, mješina za vino; u prenesenom smislu pijanka, lumperaj, prazna glava, prazna mješina; usp. B. Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1981., str. 1382.

8

Party's mentality = *party* – zabava i *mentality* – mentalitet, način promišljnja. Usp. J. Hui-zinga, *Homo ludens*, Hamburg 1956.; D. Baacke, »Jugendliche Lebensstile. Vom Rock'n Roll bis zum Punk«, u: *Bildung und Erziehung* 38 (1985), str. 201–212.

9

Patchwork mentality i patchwork-identity: *patchwork* = pokrivač, prostirka, ili odjevni predmet od međusobno spojenih raznobojnih krpica ili tiskom bojana tkanina koja oponaša takav rad (ponegdje u Dalmatinskoj zagori *kuverta*), [*patch* – (za)krpa, (za)krpati + *work* i *mentality* ili *identity*]; usp. H. Keupp, »Auf dem Weg zu Patchwork-Identität?«, u: *Verhaltenstherapie und psychologische Praxis* 4 (1988), str. 425–438;

10

Sensation seekers (lovci na senzacije i novotarije) = *Sensation* – osjećaj, utisak, događaj, vijest, silan osjećaj koji je neki događaj proizveo u javnosti i *seek* – tražiti, nastojati (*seeker* – tražitelj). Usp. L. H. Cohen, *Life Change and the Sensation Seeking Motive. Personality and Individual Differences* 3, 1982., str. 221–222; R. Smith – J. Johnson – I. Sarason, »Life, Change, the Sensation Seeking Motive and Psychological Distress«, u: *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 46 (1978), str. 348–349; J. A. Feij – F. Orlebeke – A. Gazendam – R. W. Zuilen, »Sensation Seeking: Measurement and Psychophysiological Correlates«, u: *The Biological Bases of Behavior. Vol I., Theories, Measurement Techniques, and Development*, ur. F. Strelau – F. H. Farley – A. Gale, Washington/New York/London 1985., str. 195–212.

11

Egotaktiker = onaj koji na poseban način nastoji oblikovati vlastito *ja* ili prezentirati

vlastitu osobnost, sl. američkom *personality's profilers*. Usp. G. Schulze, »Identität als Stilfrage? Über den kollektiven Wandel der Selbstdefinition«, u: *Identität*, K. Frey – K. Hausser (ur.), Stuttgart 1987., str. 105–124; K. Hurrelman – R. Linssen – M. Albert – H. Quellenberg, »Eine Generation von Egotaktikern? Ergebnisse der bisheriger Jugendforschung«, u: *Jugend 2002* [14. Shell Jugendstudie], Fischer Taschenbuch V., Frankfurt/M. 2002., str. 31–51; Th. Gensicke, »Individualität und Sicherheit in neuer Synthese? Wertorientierungen und gesellschaftliche Aktivität«, u: *Jugend 2002*. [14. Shell Jugendstudie], nav. dj., str. 160–168.

12

Usp. npr. *Obnovljeni život* 45 (1990) posvećen temi *Vjera mladih i Crkva u uvjetima našeg društva*, s člancima: T. Trstenjaka, Š. Marasovića, Ž. Puljića, Š. Samca, V. Jerotića i M. Pranjčića; J. Šimić, »Hrvatska mladež u Njemačkoj«, *Obnovljeni život* 52 (1997), str. 59–74.

13

Za pitanje *World/Welt-Ethosa* usp. H. Küng, *Projekt Weltehos*, München-Zürich 1990.; H. J. Münk, »Das Projekt Weltehos in der Diskussion«, u: *Stimmen der Zeit* 129 (2004), str. 101–113; N. Hofmann, »Bibliographie zur Welethos«, u: *Dokumentation zum Weltehos*, ur. H. Küng, München 2002., str. 295–300. Projekt Weltehos zahtijeva, ako ne idealnu a ono vrlo kvalitetnu društvenu interkomunikaciju i oslanjanje na tri velike religiozne tradicije: 1. židovstvo-kršćanstvo-islam, 2. upanišade-hinduizam-budizam i 3. konfucijanstvo-taoizam.

14

Usp. M. Horkheimer – Th. W. Adorno, *Dialektik der Aufklärung*, Amsterdam 1947., posebno poglavlje o »Kulturindustrie«; H. M. Enzensberger, »Bewußtseins-Industrie«, u: Isti, *Einzelheiten I*, Frankfurt a. M. 1964., str. 7–18.

15

Die Erlebnisgesellschaft: Kultursoziologie der Gegenwart, Campus Verlag, Frankfurt 1992., koja je već u prve tri godine doživjela pet izdanja. Ovo djelo od 750 stranica (550 analize + 200 istraživačkih modela) zaslužuje naše poštovanje. To nije neko feljtonističko brzo-pisno djelo, nego hvalevrijedni pokušaj, bogat sadržajem, složen ali pregledan, pažljivo pripremljen, metodološki jasno određen s mnoštvom povijeseno istraživačkih promišljanja, u kojima se Schulze sučeljava s drugim istraživačkim tradicijama. Djelo je nastalo na temelju istraživanja provedenih uz pomoć posebno pripremljenih upitnika i intervjua u Nürnbergu 1985., na koje se pisac u svojoj analizi uvijek iznova poziva.

smo doživjeli u prošlom stoljeću – zapravo svjedoci jedne nove prijelomne kulturne i društvene promjene koja nije povezana s kalendarskom promjenom tisućljeća, nego je zapravo počela u osamdesetim godinama. To znači da su, za razliku od tih prijašnjih vremena, u zapadnim industrijaliziranim zemljama ljudi danas oslobođeni od borbe za svagdašnje preživljavanje, za goli život, oslobođeni od onoga mukotrpnog napora da se sačuva ono malo teško stečenog bogatstva i da zapravo danas žive u društvu izobilja.¹⁹

To za posljedicu ima sve veću okrenutost prema doživljaju, tj. ljudi se danas više ne moraju brinuti oko pukog preživljavanja, već nastoje život učiniti lijepim i u njemu uživati, što za posljedicu ima estetiziranje svakidašnjice. Teme koje su nekad bile od životne važnosti – kao rad, zvanje, plaća, društveni položaj – pomalo gube glavni značaj i odlaze u drugi plan.

1.2. *Usmjerenost prema doživljaju*

Ono što je prije bilo moguće samo najvišim slojevima tj. samo rijetkim moćnicima, vladarima, plemstvu, crkvenim dostojanstvenicima, bogatim trgovcima i gradskim patricijima – danas je na zapadu postao masovni fenomen. Estetiziranje svakodnevnog života ili projekt lijepog života²⁰ podrazumijeva da sve mora biti lijepo, estetski oblikovano: stan, odijelo i obuća, frizura, automobil, slobodno vrijeme i hobiji, a prije svega vlastito tijelo.

Dosadašnju tradicionalnu okrenutost prema »vanjskom« zamijenila je okrenutost prema »nutarnjem«,²¹ ali u jednom posve novom smislu. Sve veću okrenutost prema iskustvu doživljaja prati porast i jačanje subjektivne osviještenosti u shvaćanju, osjećanju, prosuđivanju i djelovanju čovjeka, posebno mlađih naraštaja. To je, prema Schulzeu, jedna epohalna promjena. On zaključuje da se »Ja« kao subjekt doživljaja u potpunosti odvojio od shvaćanja svijeta i da je želja za lijepo oblikovanim životom postala svrha samoj sebi. No ovdje valja primijetiti kako racionalizacija doživljajnosti nije nešto autonomno, nego je povezana s trenutačnom situacijom te kako društvo izobilja nije ni svuda na zapadu u istoj mjeri ostvareno,²² dapače uz one koji su uspjeli ima i gubitnika pa se u tom smislu može govoriti da je društvo doživljaja zapravo i društvo rizika. U Schulzeovu projektu nesigurnost i rizik imaju svoje mjesto, ali u drukčijem kontekstu. Naime, pojedinac teži ostvariti zadovoljavajući doživljaj, ali zna da mu izbor sredstava to ostvarenje ne jamči, jer se nutarnji doživljaj ne da odrediti i ostvariti pukim sudjelovanjem na samom doživljavanju različitih zabavnih događanja,²³ usprkos raznim dobro promišljenim i pripremljenim događanjima (nogometne utakmice na modernim stadionima, godišnji odmori u tzv. rajskim odmaralištima, koncerti u posebnim ambijentima, filmski spektakli u superkinima, itd.). Doživljaj mora biti prihvaćen u nutrini čovjeka, doživljeno mora biti subjektivno obrađeno i prihvaćeno, a to znači da u ovoj okrenutosti prema doživljaju svoje mjesto imaju i nesigurnost u ostvarenje doživljaja i strah od razočaranja.²⁴ Na jednom drugom mjestu Schulze priznaje da strah i nesigurnost igraju veliku ulogu, posebno uvjetovanu životnim iskustvom kod starijih ljudi.²⁵ Problem okrenutosti prema doživljaju i ono što ga prati nije samo osjećajni problem nego je posve zamršen. Uz to, izvana djeluju poticaji medija, tj. manipulativnost reklama, koji nastoje na ljude utjecati tako da ih naprosto zaslijepe nuđenjem doživljajnih ciljeva.

Sociološka analiza kulturnog ambijenta djeluje između dva momenta. S jedne strane, to su analize društvenih struktura: materijalne, objektivne danosti društvenih odnosa (stalež, položaj, klasa, društveni stavovi, zvanje, za-

poslenje, primanja, zemlja/grad-uvjetovanost, itd.), a s druge je strane nononastala sociologija životnog stila, koja istražuje držanje, stavove i nagnuća ljudi (način odijevanja, potrošački mentalitet, običaje vezane uz jelo, glazbene stilove, posebne ukuse). Schulzeova sociokulturološka analiza daleko je bliža sociološkoj analizi stila života negoli analizi društvenih struktura, premda je ne zapostavlja. On se u svojoj analizi ponajprije zanima za subjektivnu stranu ljudskog shvaćanja, držanja i vladanja.

Današnji način života oslobodio je čovjeka prevelike ovisnosti o najužim životnim okvirima: obitelj, grad ili selo, crkva, staleške obveze itd. Suvremeni je čovjek zauzet samim sobom i svojim vlastitim poimanjem onoga što je dobro i lijepo, a sve se manje obzire na vanjske pritiske i konvencije. No ta okrenutost suvremenog čovjeka prema samom sebi ne znači da je on introvertiran, meditativan, pretjerano moralan ili religiozan. Naprotiv, ta njegova »nutarnja orijentacija« znači prije svega traženje doživljaja. Već 1985. dijagnosticira američki sociolog N. Postman²⁶ kako je traženje doživljaja i uživanje u njemu izrazita oznaka našeg vremena. Usmjerenost na doživljaj Schulze ipak ne svodi samo na traženje zabave. Iako traženje doživljaja, tj. projekt lijepog života ne mora predstavljati neku posve jasnu životnu usmjerenost, ipak podrazumijeva određeni odnos čovjeka prema samome sebi. Opažajući da je život sastavljen iz mnoštva doživljaja, čovjek nastoji tako posložiti životne okolnosti kako bi mu sami doživljaj ili *iz-življaj* bio što veći. Zato se taj koncept života posve razlikuje od svih prethodnih: život kao preživljavanje, život kao služenje, život kao dužnost, život kao samozataja i samožrtvovanje, život kao egzistiranje s metafizičkim i transcendentalnim referencama. Čovjekova je usmjerenost na doživljaj, prema Schulzeu, sveobuhvatna usmjerenost koja se očituje u svagdašnjim malim radostima, kao i u potrošnji izrazito doživljajnih ponuda, ali doseže dalje od toga. Često obuhvaća cijeli ljudski život, partnerstvo, roditeljsku ulogu, poziv ili zvanje, sudjelovanje u religioznom, društvenom ili političkom životu, odnos prema prirodi, odnos prema vlastitom tijelu.

16

Npr. Erlebnissupermarkt, Erlebnispark, Erlebnisspiel, Erlebnispfad, Erlebnisfahrt, Erlebniskino, Erlebniswahlkampf, Erlebnisparty, Erlebniskirche, Erlebnisgottesdienste, itd. Slični su njima Traumhohzeit, Traumspiel, Traumreise, Traumurlaub, Traumparty itd.

17

»Erlebe dein Leben«, usp. G. Schulze, nav. dj. str. 33, 58–59.

18

Konsumgesellschaft = *Konsum* – potrošnja i *Gesellschaft* – društvo. Usp. G. Schulze, Isto, str. 13–31.

19

Usp. Isto, str. 22. 55–86: Überflusgesellschaft = *Überfluss* – izobilje + *Gesellschaft*.

20

Usp. Isto, str. 35: »Das Projekt des schönen Lebens«: Projekt lijepog života ima za cilj da čovjek, ne samo nešto lijepo doživi već da cijeli život i sve što se u njemu zbiva estetizira u svrhu pojačanja doživljavanja.

21

Usp. Isto, str. 38.

22

Usp. J. Dangschat, »Soziale Ungleichheit und die Armut in der Soziologie«, u: *Blätter für die deutsche und internationale Politik* (1994), str. 872 sl. Isto je ponovljeno u *Deutsches Allgemeines Sonntagsblatt* 1995., br. 26, str. 28–29, gdje nalazimo i Schulzeov odgovor.

23

Erlebnis-Event, usp. *Event-Society* i *Erlebnissegesellschaft*, vidi bilj. 5.

24

Usp. G. Schulze, nav. dj., str. 63.

25

Usp. Isto, str. 293.

26

Wir amüsieren uns zu Tode. Urteilsbildung im Zeitalter der Unterhaltungsindustrie. S. Fisher, Frankfurt a. M. 1985.

1.3. Doživljajni miljei i sheme svakodnevnog ponašanja

Jedna od glavnih Schulzeovih teza jest i ona o izrazito jasnoj povezanosti između orijentacije na doživljaj i povezanosti s *doživljanim sredinama* ili *miljeima*.²⁷ Njegovo razlučivanje čini se doista utemeljeno u stvarnosti daleko više negoli ono U. Becka.²⁸ Povezujuće danosti društvenog podrijetla (stalež i klasa) izgubili su svoju moć, tako da čovjek kao pojedinac danas ima daleko veću mogućnost višestrukog izbora mnoštva ponuda. Na te ponude ljudi reagiraju ipak na jednostavan način, slijedeći u izboru provjerene obrasce ponašanja. U tome velikom ulogu imaju nove društvene sredine ili miljei, koji djelomično nadomještaju tradicionalnu navezanost na nekadašnje društvene kategorije: staleže, klase, svjetonazore i društvene položaje. I u ovome novom načinu društvenog vezanja pojedinci se orijentiraju prema kolektivnim poveznicama koje pružaju sigurnost u ponašanju. Ipak, povezanost s vlastitim miljeom nije više toliko sudbinsko koliko pitanje društvenog izbora; iako ljudi još uvijek znaju birati ono što su u djetinjstvu naučili, oni se pokazuju spremnim otvoriti se i izložiti se i drugim utjecajima, promijeniti društvenu, a izabrati doživljajnu sredinu. To znači da je moderno društvo istodobno u jakoj mjeri individualističko, ali i kolektivizirajuće i konvencionalizirajuće.

Višestrukost težnji pokazuje se u nadosobnim obrascima ponašanja, i to u relativno jednostavnim shemama. Schulze razlikuje tri različite sheme svakodnevnog života i življenja: *visokokulturna shema*, *trivijalna shema* i *shema napetosti*.²⁹ Svrstavanje u različite sredine ili miljee događa se prema naklonjenosti ljudi samim shemama svakodnevnog življenja. Bamberški sociolog razlikuje pet različitih doživljajnih sredina: *razinsku*, *skladnu*, *integrirajuću*, *samoostvarujuću* i *zabavnu*,³⁰ koje se kao i sheme svakodnevnog života ipak na koncu u određenoj mjeri nadovezuju na oblike stare društvene uvjetovanosti. Tako *razinska sredina* donekle podsjeća na staro školovano i prosvijećeno građansko društvo, dok *skladna* ili *harmonizirajuća sredina* podsjeća na nekadašnju malograđansku sredinu. Međusobno se formalno razlikuju vrstom izobrazbe. Između njih se u posredničkoj ulozi nalazi *integracijska sredina*, koja miješa visoku i trivijalnu kulturu usmjerujući se u svom odabiru ponekad prema gore, ponekad prema dolje. Ostale su dvije sredine povezane životnom dobi samih pripadnika, tj. one su sredine mladih ljudi. *Samostvarujuća sredina* nastala je kao posljedica bunta 1968. i uglavnom pokriva studentsku subkulturnu sredinu, u kojoj se miješaju visokokulturna stremljenja s potrebom akcije i napetosti, poput one u rock i pop glazbi. Ta samoostvarujuća sredina je, nasuprot kontemplativnom, discipliniranom i distancirajućem ponašanju razinske sredine, ekstrovertirana, predana svakodnevnim radostima i onom tjelesnom, pohađanju kult-pubova i kafića, slobodnih kazališnih skupina, umjetničkih izložaba i festivala. Zabavna sredina je na neki način pojednostavljenje samostvarujuće sredine. U njoj se to isto nagnuće njeguje i dalje razvija u pravcu pojednostavljenja i spuštanja razine stila iz prethodne, posebno odlasci na rock koncerte, na nogometne stadione, u kult-pubove, kafiće i McDonalds.

Mnogo od onoga što Schulze iznosi i analizira doista se velikim dijelom pokazuje u svakodnevnoj praksi njemačkog i drugih zapadnoeuropskih društava, posebno svakodnevne sheme i društvene sredine, no sami nazivi poput npr. »skladne sredine« ili »trivijalne sheme« nisu slobodni od etiketirajućih prizvuka, tj. od pozitivnog ili negativnog vrednovanja. Ponekad doista pre-

cizno i objektivno opisuju stanje, ali katkad više djeluju kao arogantne, cinične i ironične ocjene, pa čak i zlonamjerne. Stječe se sud da Schulze prve dvije sredine gleda naklono, a posljednje dvije podcjenjujuće. Zato bi Schulzeova promišljanja trebalo usporediti sa stajalištima drugih autora.³¹

2. Odgoj u pomodernom društvu doživljaja

2.1. »Erlebnisgesellschaft« i »Eventkultur« – izazov pedagogiji

Pedagogija kao znanost i kao pluriformno odgojno nastojanje trajno je i treba biti u dodiru s filozofijom, teologijom, etikom, antropologijom, sociologijom i njezinim teorijama o društvu. Zato nije ništa neobično ako je dovedimo u dodir i s teorijom o doživljajnom društvu G. Schulzea. Gledajući iz pedagoške perspektive na Schulzeove miljee, moramo postaviti sljedeća pitanja u svezi s ukusom, razlikovanjem i životnom filozofijom: 1. što je to što pojedinac u određenoj skupini emocionalno prihvaća u pozitivnom smislu kao nešto što je vrijedno njegovih želja, ukusa i nastojanja; 2. kako to odrediti; 3. koju i kakvu životnu filozofiju, koje vrednote i uvjerenja treba u takvoj skupini dijeliti i nasljedovati? Za pedagoško nastojanje posebno je

27

Usp. G. Schulze, nav. dj., str. 169 i sl. Usp. P. Müller, »Rezension des Buches »Erlebnisgesellschaft«, u: *Kölner Zeitschrift für Soziologie* 45 (1993), str. 780, gdje upućuje na povezanost tri prva miljea.

28

U. Beck, »Jenseits von Stand und Klasse: Soziale Ungleichheit, gesellschaftliche Individualisierungstendenzen und Entstehung neuer Formationen und Identität«, u: *Soziale Ungleichheiten*, ur. R. Kreckel, Göttingen 1983., str. 35–74; Isti, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt a. M. 1986.

29

Usp. G. Schulze, nav. dj., str. 163.

30

Usp. G. Schulze, Isto, Cijelo šesto poglavlje posvećeno je opisu doživljajnih sredina ili *Erlebnismiliea*:

Razinska sredina (*Niveaumilieu*) čine ljudi stariji od 40 godina, uglavnom akademici, koje često možemo susresti u Lions-klubovima. Antibarbarski su raspoloženi, ne vole koncerte pop i rock glazbe, a često ili redovito posjećuju opere, koncerte klasične glazbe i muzejske prostore.

Harmonična sredina (*Harmoni milieu*) čine stariji ljudi, uglavnom umirovljeni radnici i prodavači. Traže sklad, izbjegavaju konfliktne situacije i pretežito su antiekscentrično raspoloženi. Rado gledaju televiziju, njeguju svoje automobile.

Integracijska sredina (*Integrationsmilieu*) čine starije osobe, uglavnom namještenici i činovnici. Uglavnom su oženjeni. Aktivni su članovi različitih društava, antibarbarski i anti-ekscentrično raspoloženi.

Sredina samoostvarivanja (*Selbstverwicklungsmilieu*) sastavljena je pretežito od mladih ljudi koji pripadaju novim kulturnim scenama i često žive kao samci. Vole suvremene sportove slobodnog vremena (surfing i sl.), obilaze butike, kupuju bioproizvode. Pripadaju raznim aleternativnim pokretima i uglavnom su antibarbarski i antikonzervativno raspoloženi.

Sredina zabavljanja (*Unterhaltungsmilieu*) čine uglavnom mlade osobe pretežito nižeg obrazovanja koje vole nogomet i body building, pop i rock glazbu, vožnju automobilima i motociklima. Većinom su oženjeni. Često rade teške poslove. Većinom su antikonzervativno i narcistički raspoloženi.

31

Usp. P. Bourdieu, *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*, Frankfurt a. M. 1987.; Isti, *Sozialer Sinn. Kritik der theoretischen Vernunft*, Frankfurt a. M. 1987.; M. Vester – P. V. Oertzen – H. Geiling – Th. Hermann – D. Müller, *Soziale Milieus im gesellschaftlichen Strukturwandel*, Köln 1993.; P. Gluchowski, *Freizeit und Lebensstile. Plädoyer für eine integrierte Analyse der Lebensstile*, DGFF, Erkrath 1988.; H. Lüdtke, *Expressive Ungleichheit. Zur Soziologie der Lebensstile*, Opladen 1989.; O. G. Schwenk (ur.), *Lebensstil zwischen Sozialstrukturanalyse und Kulturwissenschaft*, Opladen 1996.; S. Hradil (ur.), *Zwischen Bewusstsein und Sein. Die Vermittlung »objektiver« Lebensbedingungen und »subjektiver« Lebensweisen*, Opladen 1992.; Isti, *Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft. Von Klassen und Schichten zu Lagen und Milieus*, Opladen 1987.; I. Mörth-G. Frölich (ur.), *Das symbolische Kapital der Lebensstile. Zur Kulturosoziologie der Moderne nach Pierre Bourdieu*, Frankfurt a. M./New York 1994.

važno to treće pitanje, jer otvara raspravu o etičkim, kulturnim, društvenim, duhovnim i religioznim vrednotama i osvjedočenjima. Daljnje je pitanje, koliko te vrednote vrijede za svakog pojedinca.³² Treba primijetiti da Schulze u svojoj studiji ne govori o utjecaju doživljajne orijentacije na odgoj, niti se posebno osvrće na etičku problematiku. Isto tako kod njega religija, crkve i vjerske zajednice, kao nositeljice određenih vrednota, tj. socijalni i etički regulatori društva, kao i kod mnogih drugih sociologa sedamdesetih i osamdesetih godina, ne igraju neku veliku ulogu, nego ostaju nedefinirane negdje na rubu.

Sve se to ne događa u nekom zrakopraznom prostoru, nego na »tržnici doživljaja« (Erlebnismarkt)³³ na kojem se sučeljavaju producenti i konzumenti, ponuđači i potrošači doživljaja. Različiti ponuđači konkuriraju međusobno, nastojeći ostvariti zaradu, na tržištu doživljaja koje je posve komercijalizirano i etički deregulirano. Ne nastoji se na tom tržištu steći samo novac nego i simpatije publike i popularnost, jer je stav publike odlučujući u potiskivanju i pobjeđivanju konkurencije. Zato između ponuđača i potrošača ponude postoji skrivena međusobna povezanost. Ponuda mora ciljati na ideale i na ispunjenje želja i potreba potrošača, vodeći računa o životnim sredinama, shemama i obrascima ponašanja, inače će »pogoditi u ništa«.

To podrazumijeva i sve veće standardiziranje, stiliziranje i shematiziranje ponude do u najmanje detalje, kako u javnom tako i u privatnom i zabavnom području. Zato nastaju posebni televizijski i radijski programi i na njima posebne emisije, festivali, koncerti, različite novine i časopisi, najrazličitije vrste filmova i televizijskih serija s nakanom da omoguće što jače poistovjećenje i pojačaju »okus« doživljaja.³⁴

Društvo doživljaja i kultura doživljaja predmet su i jedne zbirke eseja G. Schulzea,³⁵ u kojima on govori o suvremenoj događajnoj kulturi i događajnom folkloru, za razliku od one stare čija se »inscenacija«, prema njemu, događala u bajkama, mitovima i religioznim obredima. Schulze otkriva tri razine ili sfere koje naziva »paradigma tri sfere«: *subjektivnu*, *intersubjektivnu* i *objektivnu*. To izgleda ovako: ono što se doživljava osobno (*subjektivno*), potom se doživljava zajednički (*intersubjektivno*) i to se konačno doživljava kao stvarno (*objektivno*). Ovo se zbiva u mješavini nečega što je istodobno tijek osjećaja i zajedništvo publike u dramaturgiji koja nam pruža sliku svijeta. Za Schulzea su mitovi, bajke i religiozne ceremonije

»... dio jedne velike kolektivne priče koju sami pričamo. U njoj nam biva odgovoreno na temeljna pitanja našeg postojanja: što je bit stvari, tj. svega onoga što svakodnevno susrećemo, proživljavamo i činimo? Odakle smo i koji je smisao našega života? Što moramo činiti kako bismo ostvarili glavne ciljeve našega života i izbjegli opasnosti?«³⁶

Schulze ovdje pomiče naglasak s »*Erlebnis*« – *doživljaj* na »*Event*« (njem. *Geschehen*) – *događaj*.

Ti momenti društva doživljaja onda u tim sredinama određuju način života i ponašanje, etički kodeks, pedagoške metode, stupanj prihvatljivosti crkvenih i društvenih norma, itd. Metodološka načela doživljajnog društva u praksi se pokazuju kao životna filozofija širokih slojeva društva. O tome moraju voditi računa svi odgojni subjekti i to treba utjecati i na planiranje i pripremanje školskih i vjeronaučnih programa i sadržaja. O tome tome trebaju voditi računa i oni koji pripremaju liturgijska slavlja. To podrazumijeva da se mora voditi računa, s jedne strane, o vlastitim zadanostima pedagogije, a s druge, o novonastalim zahtjevima tržišta doživljaja i prohtjevima

pojedinaca i sredina u društvu doživljaja.³⁷ Dakle, svakodnevno odgojno nastojanje na širokom pedagoškom području – u školi, u crkvi, u društvu, pa čak i u obitelji – mora prihvatiti i usvojiti »inscenaciju« i »estetizaciju«, u interkulturalnom i ekumenskom obliku kao jednu novu metodološku formu³⁸ u svrhu postizanja boljih rezultata. To za posljedicu ima veliki pritisak na sve subjekte odgoja, počevši od roditelja, po do učitelja i vjeroučitelja. Mnogima se naime čini da su mediji brzi, a odgojni činitelji (obitelj, škola i crkva) jako spori.

2.2. Kritička recepcija i diferencijacija

U pedagoškoj praksi i šire, moguća su dva pristupa »životnoj filozofiji doživljajnosti«, kako smo to naglasili u uvodu:³⁹ oduševljeno prihvaćanje bez razmišljanja u nadi postizanja rezultata, ili odlučno odbijanje. One koji prihvaćaju »filozofiju doživljajnosti« bez rezerve, kritičari uspoređuju s onima koji pokušavaju uskočiti u jureći vlak kako bi stigli na željeni cilj ili barem krenuli u željenom pravcu. Oni se zapravo nadaju da će, uz pomoć privlačnosti i populariziranja pedagoških sadržaja, odgojiti mlade ljude nudeći im ono što im se najviše dopada. U zadnjih 10 godina, na njemačkom jezičnom području vodile su se rasprave na različitim područjima oko prihvaćanja načela metodologije doživljajnosti.⁴⁰

³² Usp. G. Schulze, nav. dj., str. 269.

³³ Usp. Isto, str. 417.

³⁴ Od »Big Brothera« do raznih visokulturnih, ali i onih posve banalnih talkshow-ova, srcolovki, hit-parada, reality showa, sapunica, itd. Usp. njemački izraz: »Jede Menge Spaß und Quatsch«.

³⁵ G. Schulze, *Kulissen des Glückes. Streifzüge durch die Eventkultur*, Frankfurt a. M./New York 1999.; usp. posebno Eventfolklore, str. 79–103.

³⁶ Isto, str. 83. Kao izraziti primjer potpunog ostvarenja događaja (Event) u »paradigmi triju sfera«, Schulze donosi katoličku misu, u kojoj su danas kao i u prošlosti sve tri dimenzije potpuno usklađene: »Die Pracht der katholischen Messe, der Weirauchduft und die Glocken- und Orgelklänge sprachen die Erlebnisbereitschaft der Gottesdienstbesucher an, trotzdem war die Messe mehr als ein Event, weil die Erlebnisbereitschaft in einen religiösen Rahmen eingebunden wird.« (Isto, str. 89.) No za vjernike je upravo u tome bitna razlika između mise i nekoga insceniranog događaja (Event), jer čovjeka okrenuta sama sebi i vlastitim prohtjevima (*homo incurvatus in se ipsum*) oslobađa u duhovnom doživljaju koji mu otvara cirkularnu egzistenciju. Ovdje čovjekova želja za doživljajem nije potisnuta, nego biva oslobođena stižući k cilju, tj. susretu s Božjom stvarnošću. Ovdje liturgija povezuje estetsko i etičko, istražujuće i djelujuće.

³⁷ Usp. A. Schilson, »Das neue Religiöse und der Gottesdienst. Liturgie vor einer neuen Herausforderung«, u: *Liturgisches Jahrbuch* 46 (1996), str. 94–109.

³⁸ To vrijedi ne samo za ponude u onom obaveznom programu nego i tzv. programu za slobodno vrijeme: npr. organiziranje školskih, vjeronaučnih i župnih slavlja – izleta i hodočašća, školskih promocija, pučkih građanskih slavlja i crkvenih procesija, godišnji odmori ili taborovanja, građanski i vjerski susreti mladih.

³⁹ Usp. M. Horkheimer – Th. W. Adorno, nav. dj.

⁴⁰ Usp. M. Josuttis, *Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*, Gütersloh 1996., str. 39: »In diesem Bereich gibt es keinen Kompromisse... Wer sich dem Diktat der Erlebnisgesellschaft unterwirft, hat schon verloren.« Usp. N. Bolz – D. Bosshart, *Kult-Marketing. Die neuen Götter des Marktes*, Düsseldorf ²1995.; B. K.-H. Bieritz, »Kult-Marketing. Eine neue Religion und ihre Götter«, u: P. Stolt – P. Grünberg – U. Suhr, *Kulte, Kulturen, Gottesdienste. Öffentliche Inszenierung des Lebens*, Göttingen 1996., str. 115–129. Na str. 125, citamo: »Die neue Religion, daran lassen ihre Theologen keine Zweifel, kommt uns mit der Gewalt eines Naturereignisses. Sie gestattet uns keine Wahl. Ihr zu folgen, ist keine Sache persönlicher Entscheidung. Sich ihr zu entziehen, ist schlechterdings nicht möglich. Das ökonomische System selbst, dessen spirituel-

Na području pedagogije, ne samo u obiteljskom odgoju već i u školskom, crkvenom, političkom i svakom društvenom području, treba djelovati i živjeti slijedeći opća etička načela i vrijednosti, a ne samo strogo tražiti da to vrše samo odgajanci, ili pak slijediti bez promišljanja svaki novi trend, tj. modu. To zahtijeva ne samo fundamentalna ili opća pedagogija (školska i svaka druga) nego i sami antropološki pristup čovjeku u potrazi za smišljenim, ispunjenim i vrednotama usmjerenim životom. Odgoj, dakle, podrazumijeva traženje smisla, postavljanje cilja, prihvaćanje i nasljedovanje primjera, kao i podlaganje vlastitoga života temeljnim vrednotama, propisima i načelima. Odgajati može samo onaj tko je i odgojen i tko se i dalje samodgaja.

Odgoj mora biti usmjeren na poštivanje zapovijedi i zabrana. Tek je tako moguće odgajati mladost za one temeljene vrijedonosne spoznaje, za one temeljne istine nositeljice života dostojna čovjeka, koji ima svoje ciljeve, vrijednosti i pravila. Razlika između fundamentalnog i fundamentalističkog ethosa jest u tome što je odgoj za temeljne vrijednosti u pravednom društvu lijek protiv svakog fundamentalizma. Temeljno odgajati, znači pružiti mladima prigodu da se angažiraju za dobru stvar, za ideale, za privlačne primjere ljudskosti. Potreban je sklad između znanja i djelovanja, tj. prihvaćanja i ostvarivanja spoznatih moralnih vrijednosti u životu, a to znači da svaki moral i etika moraju poticati na rast ljudskog dostojanstva.

Odgojno djelovanje mora nastojati oko jačanja prave volje i razvijanja osobnog značaja odgajanika,⁴¹ koji mora znati da je život više od pukog odgovora na podražaje, da je život sposobnost samoodricanja i odbijanja neispravnog, sposobnost izabiranja ispravnog, pa makar to tražilo veliku žrtvu.

2.3. Odgoj za vrednote nasuprot etici proizvoljnosti

Svijet roditelja, odgojitelja, dušobrižnika i terapeuta stoji danas pred izazovima što ih pred njih stavlja naraštaj okrenut budućnosti, a za koje uopće nisu pripremljeni, kako ističe K. Dürckheim,⁴² budući da su odrasli u vremenu u kojem je autoritet pretpostavljenih više ili manje bio još tabu, a ona »duhovna dobra« što su ih trebali prenijeti nisu još bila stavljena pod znak pitanja, te kada odgoj povjerenih nije još bio neki veliki problem. Tada su još kandidati za ispite i nositelji ili vlasnici svjedodžaba i diploma, tj. vjerojatni budući dostojanstvenici i obnašatelji važnih službi – shvaćali da učenje, uz rad, trud i poštivanje pretpostavljenih, pretpostavlja opsluživanje etičkih vrednota. To je vrijeme, svidjelo se to nama ili ne, nepovratno prošlo i samo je jednom malom broju »starih« postalo jasno da su »osigurači stare antropologije« zauvijek iskočili, budući da se »obećavajuća budućnost« pobunila protiv »prošlošću opterećene sadašnjosti«.

Najprije je antipedagoška kritika izvrgnula žestokoj kritici temelje klasične pedagogije, potom je demontirala i svela na bijedni minimum autoritet roditelja, učitelja i vjeroučitelja. To je za posljedicu imalo da je u javnim školama na zapadu uvedeno *pravo samoodređenja* učenika, ili tzv. *školska autonomija* s pravom neograničenog opsluživanja načela slobode, koja je u suprotnosti s klasičnom odgovornom autonomijom učenika i odgajanika.⁴³ Zato su mnoga reformska nastojanja u 20. st. otišla u vjetar. Tako, s jedne strane, prije 1968. imamo tzv. *autoritarnu pedagogiju*, a nakon toga *antipedagogiju*,⁴⁴ a i *pedagogiju zelenih* s njihovim fundamentalističkim postavkama.⁴⁵

I relativistički pristupi pedagogiji žele odgajati za određene vrednote, ali samo na temelju neograničenog subjektivizma i individualizma. Pretjerivanja i zastranjivanja u širenju tih novih pedagoških norma, sažetih u načelu: »*Dobro je sve što nam se sviđa*«, imala su kobne posljedice u tzv. sekularnom odgoju, naročito na seksualnom planu.⁴⁶ To primjećuju i zagovornici tzv. »neoliberalnog društva«. Nemoguće je, naime, odgajati geslom: »*Radite što vam drago – Što vas volja – Što vam se sviđi – Što vam pruža zadovoljstvo*«. Društvo (država), još više škola i crkva, a posebno obitelj, trebaju mlade uputiti na smisao žrtve u životu. Današnja pedagogija zahtijeva ne samo ponovno reaktiviranje moralne perspektive već i brižno i pažljivo formiranje savjesti.⁴⁷

Prognoze da će uz pomoć pojačanog pluralizma posve opasti privlačnost fundamentalističkih tendencija, te da će se njihov utjecaj posve suzbiti, kao i onih institucija koje ih nude i propagiraju, pokazale su se posve neutemeljenim.⁴⁸ To je moguće jedino zdravim odgojem djece i mladih, na zdravim etičkim načelima, koja potječu iz humanističke, tj. religiozne i filozofske moralne tradicije, a uključuju načelo pravednosti prema bližnjemu.

Današnji odgoj rastrgan je između sekularizma modernog života, koji uključuje *moralnu pluralnost*, tj. višeznačnost pa čak i proizvoljnost, s jedne strane, ali i glad za duhovnim i moralnim vrednotama, s druge strane, koja ponekad može završiti u fundamentalizmu. D. Bonhoeffer je još 1944. u svojim pismima upozoravao da idemo u susret jednom areligioznom vremenu s posve problematičnim moralnim opcijama. Otmar Fuchs,⁴⁹ pastoralni teolog iz Bamberga, upozorava da se u pedagoškom nastojanju nikako ne smije razoriti osobnost i autonomija religioznog čovjeka, već je treba stvaralački izgrađivati, omogućujući joj dosegnuti pravu mjeru u ostvarenju njegove želje i iskusiti dubinu stvarnosti,⁵⁰ što je najbolja mogućnost kako spriječiti krivo usmjereni individualizam ili pad u izolaciju, a to znači priznati čovjeku

ler Ausdruck sie ist, zwingt uns auf. Der vielberedete Pluralismus der Sinnangebote, der unsere (post)modernen Zivilisation angeblich bestimmt, entpuppt sich angesichts ihrer Allgewalt als pures Oberflächenphänomen.«

41

Usp. A. Vukasović, *Etika, moral, osobnost*, ŠK/FTI, Zagreb 1993., str. 101-244.

42

Usp. »Der doppelte Ursprung des Menschen«, u: *Der Atem der Freiheit*, Herder, Freiburg/Basel/Wien 2002., str. 12-13.

43

Usp. K. G. Pöppel, »Moralische Mündigkeit und Wertorientierung als Erziehungsaufgabe im (Fach-)Unterricht«, u: *Christliche Erziehung in multikultureller Gesellschaft*, Akademie der Diözese Rottenburg-Stuttgart, Stuttgart 1993., str. 53-63.

44

Usp. J. Oelkers – Th. Lehrmann, *Antipedagogik – Herausforderung und Kritik*, Weinheim 1990.

45

Usp. S. Uhl, *Die Pädagogik der Grünen – Vom Menschenbild zur Familien- und Schulpolitik*, München/Basel 1974.

46

Primjer fundamentalističkog seksualnog odgoja djece, koji kao da ponekad ima nakanu djecu motivirati na što brže seksualno iskustvo, možemo vidjeti u *McBridovoj slikovnici* autora Willija i Helge Fleischhauer-Kardt, Wuppertal 1974.

47

Usp. C. Günzler (ur.), *Ethik und Erziehung*, Stuttgart 1988.; L. Kerstiens, *Das Gewissen wecken. Gewissen und Gewissenbildung im Ausgang des 20. Jahrhundert*, Bad Heilbronn 1987.

48

Usp. H.-J. Türk, »Fundamentalismus«, u: *Stimmen der Zeit* 116 (1991), str. 91.

49

Otmar Fuchs, *Zwischen Wahrhaftigkeit und Macht*, Frankfurt M. 1990., str. 53.

50

Usp. J. Sudbrück, *Wege zur Gottesmystik*, Einsiedeln 1980., str. 7.

njegovu osobnost, ne otkazujući mu zajedništvo. Danas opažamo da tzv. »euroameričko civilno društvo« potrebuje etička načela koja potječu iz kršćanstva, kako bi odgovorilo na tzv. *kulturu neograničene slobode* i njezinu posljedicu – *pluralističku etiku*, te omogućilo inkulturaciju ethosa univerzalnih vrednota u modernom demokratskom društvu, koje odbija totalitarne monizme.⁵¹

Ethos nije i ne može to biti ukoliko ne poštuje tzv. »non-negotiable standards«, koji uključuje pet osnovnih zapovijedi: ne ubij, ne laži, ne kradi, ne čini bluda, poštuj starije i pomaži slabe i tzv. zlatno moralno pravilo:

»Vladaj se prema drugima onako kako želiš i očekuješ da se oni prema tebi vladaju.«⁵²

H. Küng, kao i drugi zagovornici Weltethosa, ističu kako velike svjetske religije posjeduju sredstva i pružaju nam posebnu duboku dimenziju, nude vrhovne vrednote, zakone i duboku motivaciju preko zajedničkih simbola i rituala, iskustava i ciljeva, koji stvaraju osjećaj povjerenja, zajedništva, vjere, sigurnosti, smirenosti, nade i ekološke ravnoteže.⁵³ Prema tim autorima, velike religije pružaju nam mogućnost puta između libertinizma i legalizma; između pohlepe za posjedovanjem i odricanja od vlasništva; između hedonizma i asketizma; između osjećajnosti i odbojnosti prema osjećajima; između raspada i obnove svijeta.⁵⁴

2.4. Reciprocitet procesa socijalizacije i odgoja u školi

Jacques Maritain,⁵⁵ francuski katolički filozof koji je izvršio jak utjecaj i na javno mišljenje u SAD, želio je i nastojao obnoviti zapadno demokratsko društvo poslije pada u tragedije svjetskih ratova i barbarizama totalitarizma. On, polazeći s pozicija kršćanskog humanizma utemeljenog na Evandjelju, govori o dostojanstvu i dobroti svakog čovjeka, o »*bonum commune*« koji mora stajati nasuprot egoističkim interesima pojedinaca i skupina, te gdje pozitivne ideje i nada moraju prožimati demokratski duh i filozofiju čovjeka kao pojedinca, ali i države kao zajednice ljudi. I on, slijedeći svoga učitelja Henrija Bergsona, tvrdi da je prema načelu bratstva i sam pojam demokracije zapravo evandeoskog podrijetla. Ta načela zahtijevaju i podrazumijevaju dostojanstvo čovjeka, tj. da on svjesno i slobodno odlučuje i bira etička i životna načela, koja ga trebaju voditi kao osobu, a ne nikakav nutarnji nagon ili vanjska prisila, kako nas uči i II. vatikanski sabor.⁵⁶

Treba se zapitati kako uspješno povezati stručnu nastavu i moralni odgoj u školi (stručni sadržaji + moralne vrednote) u današnjem svijetu, koji neki smatraju *pokršćanskim* i *pometafizičkim*. Moralna prosudba zahtijeva i podrazumijeva temeljna i etička načela. Zato treba postaviti pitanje: Zašto u suvremenoj školi i u modernim znanostima moralna načela često nemaju mjesta? Škola, znanost i istraživanje, s jedne strane, i etika, s druge, ne smiju se isključivati.

Pod pojmom 'odgoj u školi' podrazumijevamo način i metodu kako kroz nastavu djelovati odgojno, potičući samoostvarenje i samoodgoj učenika u smislu Pestalozzijeve metode⁵⁷ – *rad na samom sebi*. Ethos učitelja treba biti utemeljen na vjeri, nadi i ljubavi.⁵⁸ Učitelj treba učenika ne samo poučavati i odgajati već i poticati, te upućivati da se i sam odgaja. Praksa je pokazala svu tragiku odvajanja modernog školstva od procesa odgajanja. Već je i Schleiermacher u svom trećem govoru o religiji⁵⁹ kritizirao prosvjetiteljsku pedagogiju, u kojoj sve mora imati svoj cilj i svrhu, čak i onda kada ne služi duhu i moralnoj izgradnji čovjeka.

Sljedeće veliko pitanje koje traži odgovor jest: kako u školskom odgoju izbjeći moralizirajući verbalizam, naglašujući istodobno pozitivnu usmjerenost prema vrednotama, nastojeći ostvariti onu Kantovu, prema kojoj savjest treba biti sudac u nama i nad nama.⁶⁰ U tom smislu, zadaća je škole pomoći učeniku utemeljiti etičke vrijednosti na zdravoj osobnoj prosudbi, poštujući međuprožimanje činjeničnog i moralnog.⁶¹ Rast u etičkom, uz pomoć odgoja, podrazumijeva očiglednost i preglednost, vlastito nastojanje i usredotočenost.

2.5. Odgoj nije ugadanje

Odgoj podrazumijeva odgovornost i spremnost na žrtvu i kod odgajatelja i kod odgajanika. Odgajatelji trebaju pružiti dobar primjer i poticati, a ne ugadati ili upućivati na selektivnost samo radi postizanja veće doživljanosti, kako se to nažalost često događa u modernom društvu. Tri zla štete odgoju u društvu blagostanja: *ugadanje, nepoticanje i dosada*.⁶² Čovjek može sebi ugadati, ali to dovodi do posljedica: neumjerenosti, bolesti i nasilja. Npr. lijenost i manjak kretanja mogu uzrokovati probleme krvotoka, srčani udar, želučane i crijevne probleme; loše žvakanje uzrokuje slabe zube i slabu probavu.⁶³

Cilj je odgoja obuzdavanje nagona i ispravno upotrebljavanje ili odbacivanje pomagala i sredstava koja podupiru nagone (trčanje, sisanje, ujedanje, napad itd.), kao i načina izražavanja urođenih čovjeku (smijati se, plakati, mrgoditi se, prijetiti itd). Za razliku od životinje, čovjek je upotrebom razuma, tj. promišljanjem sposoban obuzdati svoju agresivnost prema dru-

51

O tome još 1960. govori američki isusovački teolog J. C. Murray u svojoj knjizi *We Hold These Truths*.

52

Usp. S. Schlenzog, »Projekt Welethos – Herausforderung und Chance für die Religionen der Welt«, u: *Christliche Erziehung in multikulturelle Gesellschaft*, nav. dj., str. 182.

53

Usp. H. Küng, *Projekt Weltethos*, nav. dj., str. 46: »Kako bi zemlja preživjela, trebamo se usmjeriti na jedan Welethos, na temeljno moralno usmjerenje čovjeka.« Usp. S. Schlenzog, nav. čl., str. 182. Europsko izmirenje i stvaranje ujedinjene Europe imamo zahvaliti četvorici visokomoralnih političara i praktičnih katolika: Ch. De Gaulleu, K. Adenaueru, M. Schumannu i A. De Gasperiju. Isto tako, je za mirne je promjene u Poljskoj zaslužna katolička, a u bivšem DDR-u protestantska tradicija. Slično je bilo u Češkoj i JAR-u (usp. Isto, str. 179).

54

Usp. S. Schlenzog, nav. čl., str. 182.

55

Usp. *Christianity and Democracy*, New York/London 1945. Utjecao je na Leona Blauma da se obrati na katoličku vjeru.

56

Usp. GS 17.

57

Usp. K. G. Pöppel, nav. čl., str. 54: »Werk in seiner selbst«.

58

Usp. J. Dikow (ur.), *Vom Ethos des Lehrers. Münsterische Gespräche zu Themen der wissenschaftlichen Pädagogik*, sv. 2., Münster 1985.

59

Über die Bildung zur Religion.

60

Usp. Isto, str. 55; Kant kaže da je savjest »Richter Stuhl in uns und über uns«.

61

Usp. Isto, str. 62; J. Dikow (ur.), *Vom Ethos des Lehrers. Münsterische Gespräche zu Themen der wissenschaftlichen Pädagogik*, sv. 2., Münster 1985.

62

Usp. F. von Cube – D. Alshuth, *Fordern statt Verwöhnen*, München 1986./1989.

63

Usp. F. von Cube, »Fordern statt Verwöhnen. Erziehung und Führung in der Wohlstandsgesellschaft«, u: *Christliche Erziehung in multikultureller Gesellschaft*, nav. dj., str. 70; Isti, *Gefährliche Sicherheit – Die Verhaltensbiologie des Risikos*, München 1990.

gima, ali i smišljeno ih koristiti za mučenje drugih.⁶⁴ I kod čovjeka i kod životinje opažamo dva različita momenta: vanjski poticaj i nutarnji nagon. Kod jakog nagona posve je dovoljan poticaj izvana i, obratno, kod jakog poticaja izvana dovoljan je i mali nagon iznutra. Nasuprot životinji, čovjek može kroz rafinirano povišenje vanjskog poticaja podići i nutarnji sustav spontanijeg nagona i instinkta radi što većeg užitka, ali isto tako može ih i potpuno uravnotežiti stavljajući ih pod kontrolu, pobijajući ih, ili sublimirajući ih.

Čovjek je programiran za svladavanje napora i zato se ne smije razdvajati napor od radosti i užitka nakon ostvarenja, kako u radu i dužnostima tako i u slobodnom vremenu. Zadaća svakoga pravog odgoja jest stvarati mogućnost rješavanja različitih zadataka, dok pogrešan odgoj nudi radost uspjeha bez znoja. Kao misleno biće, čovjek promišlja o mogućnosti zadovoljstva nakon riješene zadatke, a to otvara i mogućnost slabog zadovoljstva. No u svakom slučaju treba naprezanje i radost organski povezati kako bi se postigao tzv. doživljajni *flow-účinak*.

Zaključak

Nakon promjene društvene i etičke paradigme, živimo u pomodernom i popotrošačkom vremenu – *patchworku mentaliteta* i *identiteta*, koje je G. Schulze nazvao *Erlebnisgesellschaft* – društvo doživljaja. U njemu suvremeni čovjek, oslobođen nekadašnjih religioznih i društvenih pravila ponašanja, nastoji rafinirano ne samo živjeti nego i doživjeti sve one izazove i ponude što ih život i, još više, vješto smišljena propaganda, komercijalizirajući doživljaj i doživljajnost, stavlja pred njega. Schulze upozorava da se tu radi o dereguliranom tržištu doživljaja, doživljajnoj i dogadajanoj kulturi koje podrazumijeva trajno standardiziranje, stiliziranje i shematiziranje doživljajne ponude. Prihvaćajući Schulzeovu tezu da je čovjek kao biće okrenut doživljaju, njegove *miljee* i *sheme* ne treba uzimati doslovno, premda nam mogu pomoći u pedagoškom pristupu, analizi i djelovanju. Nadilazeći nekritičko prihvaćanje ili potpuno odbijanje *filozofije doživljaja (doživljanosti)*, odgojno nastojanje u svakom, pa tako i ovom vremenu i društvu podrazumijeva odgoj za život ispunjen smislom i vrednotama na temelju određenog etičkog kodeksa koji neće biti plod proizvoljnosti. Čovjek u svojim postupcima treba poštivati te vrednote, a ne vođen načelom pomodarstva i doživljanosti činiti ono što će mu prouzročiti još veće zadovoljstvo bez obzira na etičnost. Odgoj i samoodgoj danas se nalaze u procijepu između moralne višeznačnosti pluralističke etike – koja je posljedica vulgarizirajućeg sekularizma modernog života – i gladi za duhovnim i moralnim vrednotama – koje ponekad i ponegdje mogu završiti i u fundamentalizmu. Suvremeno društvo i svaki odgojni rad u njemu žude za etičkim načelima što ih je iznjedrilo kršćanstvo, koja vode računa o *bonum commune*, tj. o dostojanstvu i dobrobiti svakog čovjeka, kako bi se ispravile porazne posljedice pseudokulture neogranične slobode. Pedagoško djelovanje u školi, uz nastavno-prosvjetno, treba uključivati i odgojno nastojanje u smislu usmjeravanja učenika na samoodgoj, u čemu veliku ulogu ima i primjer samih učitelja i profesora, kao i odgojitelja općenito.

Josip Šimić

Education and »Erlebnisgesellschaft«

The Possibility and Impossibility of Education and Upbringing in the So-Called Society of Experience (Post-Industrial and Post-Consumer Society)

In an attempt to offer a conceptual framework for child-rearing, upbringing and education in the traditional ethical value system today, the author begins his analysis by describing the change of social and ethical paradigms which was marked by the decline of the major ideologies, events on Wall Street in 1989 and expansion of global terrorism. The basis for his framework is to be found in his analysis of post-modern society which is characterized by a »patchwork mentality-identity« as well as ethically permissive pluralism, a society termed »Erlebnisgesellschaft« by the German culture-sociologist G. Schulze. In the first part of this paper the author gives a detailed analysis of the the following concepts: »Erlebnisgesellschaft«, »Erlebnismarkt«, »Erlebnismilieu« (Niveau-, Harmonie-, Integrations-, Selbstverwirklichungs- and Unterhaltungsmilieu); also, of patterns prevalent in everyday life (highly trivial, trivial and highly exciting). Furthermore, in this analysis the author describes man's subjective and objective behaviour in his quest for experience unimpeded by traditional social and religious rules of behaviour on the deregulated experience market. According to Schulze we are dealing with the commercialization of the stylized and schematized experience. In the second section the author deals with the problem of upbringing and education in the society of experience and media-eventculture. He advocates a critical response to and discrimination of the philosophy of experience and also resistance to arbitrary ethics in order that the goal of education in values may be attained. Also, in this analysis, the author speaks of reciprocity in the socialization process and in the public education which requires that the educator as role model point out the necessity for self-discipline and self-education as well as the avoidance of pleasure-seeking.